

О. Д. Василюк

ВІРМЕНИ УКРАЇНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ Я. Р. ДАШКЕВИЧА

З давніх-давен з різних причин вірмени селилися на теренах України. Ще в ХІХ ст. з'явилися перші окремі публікації різних науковців з дослідження вірменських колоній в Україні. Але коли мова заходить про вірменознавчі студії в Україні, науковцем, ім'я якого зазвичай згадується в першу чергу, є Ярослав Романович Дашкевич (1926–2010). Кількість його публікацій, виданих за майже 50 років зацікавлення цією темою, перевищує сотню позицій. Всі вони різні за обсягом і значенням (це і монографії, і статті, і доповіді, і рецензії, і відгуки), але майже всі вони розкривають раніше невідомі сторінки спільної історії двох народів – вірменського та українського.

Як пише сам Ярослав Романович, почалися його вірменознавчі студії незвично – в таборі Песчлагу біля Караганди в Казахстані. Хоча своє зацікавлення Сходом він виніс ще з батьківського дому, розширити практичні знання йому довелося вже в ув'язненні в радянських таборах, де, як зазначає, з ним були люди 102 національностей. Значна вірменська “колонія” барака відкрила йому мову, культуру, життя свого народу. “Страдницька історія Вірменії, її стародавня, дуже самотня культура, талановитість народу, захопаність у пам'ятки архітектури, писемності, мова, дуже відмінна від сусідніх, – все це захоплювало чимраз більше. Та й багатівкові зв'язки між Вірменією та Руссю-Україною, поселення вірменів на українських землях у ХІ–ХХ ст., їх роль у торгівлі зі Сходом, значення для розвитку мистецького ремесла та мистецтва в цілому – з чим я знайомився крок за кроком – поступово перевели мене зі сфери емоційних переживань на рейки науково-дослідницької праці”, – писав він пізніше [Дашкевич 2001, VI].

Після звільнення Ярослав Дашкевич мав змогу повернутися до Львова, але не позбавився прискіпливої уваги певних структур. У ті часи така увага обмежувала коло наукових зацікавлень. Тому захоплення вірменістикою дало молодому науковцю ще одну перевагу – можливість займатися вивченням історії України через дослідження україно-вірменських зв'язків, уникаючи при цьому “настирливого москвоцентризму”.

1960 року в єреванському “Историко-филологическом журнале” побачила світ його перша стаття на цю тему – “Иван Гануш как исследователь языка западно-украинских армян”. Згодом з'явилися й інші публікації, в тому числі “Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX веков (Историографический очерк)”. Цю монографію 1963 року він зміг захистити як кандидатську дисертацію в Інституті історії Вірменської РСР, що, звичайно, не могло статися за тих обставин в Україні. Ярослава Романовича навіть запрошували працювати у Вірменії, бо фактично на той час він залишився без роботи. У своєму листі до нього професор Ковалівський так писав про цю ситуацію: “...мене теж турбує, що Ви заходжуєтеся переїздити до Єревану. Виїхати, взагалі кажучи, можна, але як потім повернутися?” [Дашкевич 1995–1996, 48]. Ковалівський мріяв про створення в Україні сходознавчого центру чи хоча б спеціалізованої кафедри в одному з українських університетів (зокрема в Одесі), котру міг би очолити Дашкевич, який вже

здобув науковий ступінь. Але цього не сталося, як і переїзду до Вірменії. Однак своїх вірменознавчих студій Ярослав Романович не полишав і надалі, хоча друкувати їх у Радянському Союзі ставало все складніше.

У пригоді стала численна вірменська світова діаспора, представники якої завжди намагалися підтримувати дослідження своєї історії та культури. Ще 1963 року через Єреван науковець отримав пропозицію публікуватися в престижному паризькому виданні “Revue des Études Arméniennes” (“Огляд вірменських студій”). Цей часопис був заснований ще 1920 року за ініціативи Фредеріка Маклера та Антуана Мейє, а в 1964 році за фінансової підтримки фонду Галуста Гюльбенкяна започатковано його “Nouvelle Serie” (“Нову серію”) Гайком Берберяном та Емілем Бенвеністом. Пізніше журнал очолювали теж відомі науковці Жорж Дюмезіль та Сірапті Тер-Нерсесян.

Допомагала з публікаціями й українська діаспора. Відомий український сходознавець Омелян Йосипович Прицак, на той час професор Гарвардського університету та директор Українського наукового інституту в Гарварді, друкував вірменознавчі статті Дашкевича в знаних наукових журналах, головним редактором яких був, – “Ural-Altäische Jahrbücher” (“Уральсько-алтайський щорічник”) та “Harvard Ukrainian Studies” (“Гарвардські українознавчі студії”). Особисте знайомство з польським тюркологом Едвардом Триярським, головним редактором “Rocznik Orientalistyczny” (“Сходознавчий щорічник”), теж сприяло публікаціям, часто спільним. Бо, звичайно, в ті часи легально передати свої наукові праці на Захід для оприлюднення було практично неможливо, особливо для людини, яка перебувала під негласним наглядом. Тому тільки завдяки щирій та безкорисливій допомозі багатьох людей дуже цікаві та самобутні роботи з вірменістики Ярослава Дашкевича побачили світ у 1960–1980-х роках.

Але праці, що публікувалися в європейській та американській науковій пресі залишилися майже невідомими для українських дослідників, хоча, на думку автора, не втратили своєї актуальності й в подальші роки. Тому Ярослав Романович відібрав найбільш змістовні, на його думку, статті та рецензії тих часів в окрему збірку. Видання “Вірменія і Україна” з’явилося друком 2001 року. Як зазначає автор у вступі “Замість передмови”, він не робив ніяких змін та доповнень, навіть якщо з сьогоднішньої точки зору щось би виклав інакше [Дашкевич 2001, X–XI].

Перша робота, вміщена в збірник, – велика стаття “Les Études arméniennes en Ukraine aux XIXe et XXe siècles” (“Вірменістичні дослідження в Україні в XIX–XX ст.”) [Dachkévytch 1964, 389–411], яку Ярослав Дашкевич починає з перших згадок про вірмен у Русі-Україні ще з VIII–X ст., тобто до монголо-татарського нашествя. Однак зазначає, що лише з XIX ст. можна говорити про появу спеціальних студій в українській історіографії, присвячених дослідженню вірменських колоній в Україні. Автор перелічує відомих на той час дослідників (М. Бантиш-Каменський, В. Антонович, І. Шараневич, О. Партицький, І. Линниченко, М. Доронович), роботи яких присвячені вірменській тематиці. Починаючи з 1920-х рр., з’явилося більше спеціалізованих праць, що торкалися окремих сфер. Так, історію вірменського мистецтва вивчала О. Нікольська, етнологію – А. Кримський, а вірмено-кипчацьку мову – Т. Грунін. Львівський дослідник Б. Януш вивчав вірменське мистецтво, склав велику бібліографію до теми, а також багато років прагнув відкрити Вірменський музей у Львові. В. Герінович, М. Голубець, П. Холодний, В. Піщанський також взяли участь у розвитку вірменознавства. Значний сплеск у дослідженнях відбувся в 60-ті роки XX ст., коли вони охопили всі періоди україно-вірменських контактів, зокрема, завдяки трьом науковим сесіям, присвяченим минулому вірмен України. Питання історії, культури, мовознавства розглядалися в роботах І. Крип’якевича, М. Брайчевського, В. Грабовецького, Я. Ісаєвича, Д. Мишка, Н. Кривоніс, Ф. Шевченка, С. Білецького, В. Кульчицького й самого Я. Дашкевича. У цілому,

констатує Ярослав Романович, на той час багато раніше маловідомих документів, фактів, подій стали широкодоступними [Дашкевич 2001, 3–25, 715].

Наступна публікація “Traduction du chapitre sur la religion des Arméniens de Johan Lasici” (“Переклад розділу про релігію вірмен Йоганна Ласіцького”) [Dachkévytch 1964a, XLII–XLVI] складається з двох частин – власне з латинського тексту оригіналу Йоганна Ласіцького та його перекладу французькою мовою. Трохи далі в збірнику вміщено статтю Дашкевича «J. Lasicki et son essai “De religione Armeniorum”» («Й. Ласіцький та його нарис “De religione Armeniorum”») [Dachkévytch 1965, 383–384], у якій подаються розлогіші відомості про Йоганна (Яна) Ласіцького. Текст нарису “Про релігію вірмен” польського історика Яна Ласіцького (1534 – після 1599) датується невдовзі після 1574 р. Опублікований він вже був після смерті автора в 1715 р. у Базелі швейцарським теологом Й.-Я. Грассером, який до того ж скоротив його та відредагував. Нарис протестанта за вірою Яна Ласіцького є чи не найпершою розповіддю про вірмен в Україні та їхні релігійні відносини наприкінці XVI ст. У ньому він викладає різні відомості, зібрані як з писемних, так і усних джерел [Дашкевич 2001, 26–32, 65–66, 716–718].

У статті “Kipchak Acts of the Armenian Law Court at Kamenetz Podolsk (1559–1567) as a Cultural and Historical Monument” (“Кипчацькі акти вірменського суду в Кам’янці-Подільському (1559–1567) як культурна та історична пам’ятка”) [Dashkevitch 1965a, 292–310] висвітлюється декілька тем, зокрема про роль кам’янецьких вірмен у торгівлі між Сходом і Заходом; про значення вірмено-кипчацьких актів як історичного і юридичного джерела та про вплив української мови на вірмено-кипчацьку. Всі ці дослідження базуються на протоколах Вірменського суду в Кам’янці-Подільському (де для вірменської колонії діяв окремий судовий кодекс) за 1559–1567 рр. Наприкінці 1920 – на початку 1930-х рр. протоколи були опрацьовані під керівництвом Агатангела Кримського київським тюркологом Тимофієм Груніним. Він був переконаний, що записи в книзі велися половецькою мовою, що надає текстам значення надзвичайно важливого лінгвістичного джерела, оскільки сама мова тюркська, але написана вірменською графікою, зникає зі вжитку наприкінці XVII – на початку XVIII ст. До того ж судово-адміністративна книга, з якою працював Т. Грунін, безслідно зникла під час Другої світової війни. Ярослав Дашкевич досліджує значення цих документів для вивчення вірменської колонії в Кам’янці-Подільському [Дашкевич 2001, 33–51, 716].

Цій же тематиці присвячено ще кілька статей збірника більш пізнього періоду, зокрема «“La Chronique de Pologne” – un monument arméno-kiptchak de la première moitié du XVIe» («“Хроніка Польщі” – вірмено-кипчацька пам’ятка з першої половини XVI ст.») [Dachkévytch, Tryjarski 1982, 5–26], “La Chronique de Venise” (“Венеціанська хроніка”) [Dachkévytch, Tryjarski 1989, 5–62], “Who are Armeno-Kipchaks? (On the Ethnical Substrate of Armenian Colonies in the Ukraine)” (“Хто вони – вірмено-кипчаки? (Про етнічний субстрат вірменських колоній в Україні)”) [Dachkevutsh 1982, 357–416]. І якщо перші дві публікації, зроблені спільно з Едвардом Триярським та присвячені двом літописам – критичному виданню “Хроніки Польщі” (фактично послідовність польських королів до 1529 р.) та книзі з випадковою назвою “Венеціанська хроніка” (в якій подані події, що головню відбувалися у Львові та на Поділлі, а також у Польщі, Молдавії, Туреччині в 1492–1536 рр.), – являють собою більше джерело для вивчення вірмено-кипчацької мови [Дашкевич 2001, 398–419, 534–611, 726, 728], то третя стаття аналізує теорію, що з’явилася серед тюркологів у 1970-х рр., згідно з якою поширювалася думка про те, що у вірменських колоніях в Україні проживали насправді не вірмени, а тюрки-половці, які у XIII ст. прийняли християнство за вірменським обрядом, зберігаючи при цьому свою кипчацьку (половецьку) мову. Поступово ця мова, яка перейшла на вірменську графіку, почала вживатися у всіх сферах життя – побуті, літературі, судочинстві.

Ярослав Дашкевич полемізує з авторами теорії, вважаючи, що з урахуванням даних антропонімії, антропології, вивченням рівня національної свідомості поселенців, їхнього походження, мовних відносин, релігійного та культурного обличчя колоній, а також панівної в них соціальної організації свідчить, що в умовах тюркизованого Криму місцеві вірмени засвоїли татарську мову у варіанті, близькому до мови Codex Cumanicus'a (XVI ст.), та принесли її з собою в Україну [Дашкевич 2001, 420–479, 726].

У публікації “A. Lubelczyk et ses livres sur les Arméniens ukrainiens” (“А. Любельчик та його книжки про українських вірмен”) [Dachkevych 19656, 375–381] досліджуються роботи львівського римо-католицького каноніка Анджея Любельчика. Він жив у XVI ст. та написав дві книжки про релігійну практику українських вірмен – “Хрещення вірмен” (Краків, 1544) та “Літургія або богослуження вірменського обряду” (Краків, 1549). Обидва нариси подають відносно достовірні відомості про релігійне життя вірмен періоду Реформації та свідчать про зацікавлення релігійними проблемами різних конфесій у ті часи. Я. Дашкевич зазначає, що їхнє значення як важливого джерела для історії церкви було важливим як у минулі століття, так і в наші дні. У статті подаються фрагменти з оригінальних видань латинною [Дашкевич 2001, 52–64, 717].

Дві великі статті “Sur la question des relations arméno-ukrainiennes au XVII siècle” (“До питання про вірменсько-українські відносини в XVII ст.”) [Dachkevych 1967, 261–296] та “Armenians in the Ukraine at the Time of Hetman Bohdan Xmel'nyuc'kyj (1648–1657)” (“Вірмени в Україні в часи Богдана Хмельницького (1648–1657)”) [Dashkevich 1979–1980, 166–188] присвячено надзвичайно важливим та актуальним на той момент питанням – взаєминам двох народів під час визвольної війни 1648 р. та ставленню до унії вірменської та католицької церков. У середовищі вірменських колоній питання унії з Римом було тісно пов'язане з питанням ставлення до подій в Україні часів Богдана Хмельницького. Неприйняття більшістю вірмен думки про об'єднання з католицькою церквою, яку вони асоціювали з подальшою полонізацією, у свою чергу, викликало негативне ставлення поляків. Вірменське населення чинило опір насильницькому запровадженню унії та залишалося вірним Ечміадзінському престолу, тим самим створюючи більш сприятливі умови для українського повстання. Взагалі, констатує Ярослав Романович, значна частина вірменського населення ставилася прихильно до української сторони, і лише багата купецька верхівка дотримувалася польської орієнтації. Але проукраїнські симпатії в більшості все ж переважали, що, окрім усього, полегшувало становище в Україні, оскільки проривало економічну блокаду шляхом налагодження торговельних зв'язків. Джерела підтверджують, що вірмени України відігравали певну роль у політичних та воєнних подіях періоду визвольної війни XVII ст. [Дашкевич 2001, 67–102, 361–383, 718, 724].

Спробі скласти повний каталог вірменських колоній, що існували на українських етнічних землях в XI–XVIII ст., присвячено статтю “L'établissement des Arméniens en Ukraine pendant les XI–XVIIIe siècles” (“Розселення вірмен в Україні протягом XI–XVIII ст.”) [Dachkevych 1968, 355–371]. На основі численних архівних джерел у роботі подається перелік колоній за алфавітом та назвами міст, у яких вони були розташовані. Також додані короткі нариси про окремі колонії, характер їхнього самоврядування, наявність церковних адміністрацій тощо. Звернено увагу на датування виникнення та зникнення поселень, міграційні процеси. Ярослав Дашкевич робить висновок про велику рухливість вірмен, викликану не тільки зовнішніми факторами, а й під впливом економічних змін, відповідно до професійної структури населення [Дашкевич 2001, 103–141, 719].

Попередню публікацію доповнює стаття “Materiaux pour l'histoire des colonies arméniennes en Ukraine, se trouvant dans les bibliothèques de Cracovie et de Wroclaw”

(“Матеріали для історії вірменських колоній в Україні в бібліотеках Кракова та Вроцлава”) [Dachkevutsh 1970, 451–465], написана за результатами пошуків у рукописних відділах бібліотек Кракова та Вроцлава. Вперше до наукового обігу було введено книги для запису адміністративних, судових і фінансових справ, законодавчі акти, матеріали сфрагістичного, геральдичного та антропонімічного характеру, наукові праці вірменських та польських істориків, що стосувалися історії вірменських колоній, а також вірменські рукописи й архівні джерела XV–XX ст. У публікації подано перелік усіх знайдених матеріалів, до того ж всередині статті автор розмістив свою публікацію “Le quartier arménien de Kamenetz-Podolsk sur les gravures du XVIIe siècle” (“Вірменський квартал Кам’янця-Подільського на гравюрах XVII ст.”) [Dachkevutsh 1970a, 465–471], яка ілюструє за допомогою репродукцій з гравюр XVII ст. проживання вірмен у Кам’янці-Подільському [Дашкевич 2001, 159–188, 720–721].

Історію поселення вірмен у столиці Київської Держави від середини IX до XVII ст. розглянуто в декількох публікаціях – “Les Arméniens a Kiev (jusqu’a 1240). Première partie”, “Les Arméniens a Kiev (jusqu’a 1240). Deuxième partie” (“Вірмени в Києві (до 1240 р.). Перша та друга частини”), “Les Arméniens a Kiev (de la deuxième moitié du XIIIe au XVIIe siècle)” (“Вірмени в Києві (від другої половини XIII до XVII ст.)” [Dachkevutsh 1973–1974, 305–358; Dachkevutsh 1975–1976, 323–375; Dachkevutsh 1986, 185–214]. Перші дві публікації охоплюють період від середини IX ст. до 1240 р. (тобто ще до монголо-татарської навали), третя – пізніші часи. Ярослав Дашкевич своїми статтями розвінчує деякі міфи, легенди та фальсифіковані документи, що виникли та циркулювали в пізніші часи. В той же час автор вважає можливими контакти між вірменською верхівкою та київським князем у 854–855 рр., що були викликані арабською навалою в Закавказзя. Він також погоджується, що першою достовірною звісткою, яка засвідчує наявність вірменської колонії в Києві (80–90 рр. XI ст.), можна вважати “Послання Полікарпа до Акиндіна”. Як є достовірними листи і послання митрополитів Йоана I, Никифора I, ігумена Києво-Печерського монастиря Феодосія кінця XI – середини XII ст., в яких згадуються вірмени на Русі. Не оминув він і розгляду цікавого факту про перебування вірменських єпископів в Ісландії, що мандрували в XI ст. через Київ шляхом “з варяг у греки”, вважаючи його ймовірним. Пізніше ця тема була розвинена ним у статті “Les Arméniens en Islande (XIe siècle)” (“Вірмени в Ісландії (XI ст.)” [Dachkevutsh 1986–1987, 321–336], де на основі ісландських джерел доводиться можливість такої подорожі приблизно в проміжок між 1056 і 1066 рр., коли вірменська церква проводила широку місіюну діяльність [Дашкевич 2001, 229–335, 513–528, 722, 723, 728].

Дуже цікавими видаються публікації Ярослава Дашкевича, присвячені Сімеону дпір Легаці: “Simeon dpir Leahac’i. Qui est-il?” (“Сімен дпір Легаці. Хто він?”) та “The second voyage de Siméon de Pologne et Orient et les questions relatives a l’étude ultérieure de son héritage littéraire” (“Друга подорож Сімеона з Польщі на Схід та питання подальшого дослідження його літературної спадщини”) [Dachkevutsh 1977, 347–364; Dachkevutsh 1978–1979, 354–360]. У статтях на основі документів з Центрального державного історичного архіву (м. Львів) періоду 1628–1639 рр. проведено ідентифікацію вірменського мемуариста Сімеона дпір Легаці з дяком-клерком та вчителем Симоном Мартиросовичем. Перша стаття присвячена львівському періоду його життя, друга – можливій повторній подорожі на Схід у період 1632–1636 рр., коли відомості про нього відсутні у львівських документах [Дашкевич 2001, 336–360, 723, 724].

У своєму збірнику Ярослав Дашкевич розмістив ще багато цікавих рецензій на вірменознавчі роботи вірменських, польських, австрійських, угорських науковців, які не завжди позитивні, але завжди демонструють високу ерудованість та обізнаність

у проблемі їхнього автора. Всі вони допомагають нам глибше пізнати та зрозуміти наших багатовікових сусідів – вірмен України.

Матеріали цих статей та рецензій Ярославу Романовичу Дашкевичу іноді щастило друкувати і на батьківщині, зокрема у Вірменії. Але, зібрані в одному виданні, вони складають цілісну картину багаторічної копіткої праці. Недарма наукова громадськість високо оцінила збірник “Вірменія і Україна”, нагородивши його автора премією НАН України імені А. Ю. Кримського.

ЛІТЕРАТУРА

Дашкевич Я. Андрій Ковалівський у листах 1961–1963 рр. // **Східний світ**, 1995–1996, № 2–1.

Дашкевич Я. **Вірменія і Україна.** Львів – Нью-Йорк, 2001.

Dachkévytch Y. Les études arméniennes en Ukraine aux XIX et XX siècles // **Revue des Études Arméniennes. Nouvelle serie.** T. 1. Paris, 1964.

Dachkévytch Y. Traduction du chapitre sur la religion des Arméniens de Johan. Lasici / Traduit par le P. Ch. Mercier // **Revue des Études Arméniennes. Nouvelle serie.** T. 1. Paris, 1964a.

Dachkévytch Y. Lasicki et son essai “De religione Armeniorum” // **Revue des Études Arméniennes. Nouvelle serie.** T. 2. Paris, 1965.

Dashkevitch Ya. R. Kipchak Acts of the Armenian Law Court at Kamenetz Podolsk (1559–1567) as a Cultural and Historical Monument // **Ural-Altäische Jahrbücher.** Bd. 36. H. 3–4. Wiesbaden, 1965a.

Dachkevitch Ya. A. Lubelczyk et ses livres sur les Arméniens ukrainiens // **Revue des Études Arméniennes. Nouvelle serie.** T. 2. Paris, 1965b.

Dachkevitch Ya. Sur la question des relations arméno-ukrainiennes au XVII siècle // **Revue des Études Arméniennes. Nouvelle serie.** T. 4. Paris, 1967.

Dachkevitch Ya. L'établissement des Arméniens en Ukraine pendant les XI–XVIII siècles // **Revue des Études Arméniennes. Nouvelle serie.** T. 6. Paris, 1968.

Dachkevitch Ya. Matériaux pour l'histoire des colonies arméniennes en Ukraine, se trouvant dans les bibliothèques de Cracovie et de Wrocław // **Revue des Études Arméniennes. Nouvelle serie.** T. 7. Paris, 1970.

Dachkevitch Ya. Le quartier arménien de Kamenetz-Podolsk sur les gravures du XVII siècle // **Revue des Études Arméniennes. Nouvelle serie.** T. 7. Paris, 1970a.

Dachkevitch Ya. Les Arméniens a Kiev (jusqu'a 1240). Première partie // **Revue des Études Arméniennes. Nouvelle serie.** T. 10. Paris, 1973–1974.

Dachkevitch Ya. Les Arméniens a Kiev (jusqu'a 1240). Deuxième partie // **Revue des Études Arméniennes. Nouvelle serie.** T. 11. Paris, 1975–1976.

Dachkevitch Ya. Simeon d'ipir Lehac'i. Qui est-il? // **Revue des Études Arméniennes. Nouvelle serie.** T. 12. Paris, 1977.

Dachkevitch Ya. The second voyage de Siméon de Pologne et Orient et les questions relatives a l'étude ultérieure de son héritage littéraire // **Revue des Études Arméniennes. Nouvelle serie.** T. 13. Paris, 1978–1979.

Dashkevich Yaroslav. Armenians in the Ukraine at the Time of Hetman Bohdan Xmel'nyc'kyj (1648–1657) // **Harvard Ukrainian Studies.** Vol. 3–4. Cambridge, Mass., 1979–1980.

Dachkevitch Y. R. Who are Armeno-Kipchaks? (On the Ethnical Substrate of Armenian Colonies in the Ukraine) // **Revue des Études Arméniennes. Nouvelle serie.** T. 16. Paris, 1982.

Dachkevitch Ya. Les Arméniens a Kiev (de la deuxième moitié du XIII au XVII siècle) // **Armenian Studies. Études arméniennes. In memoriam Haig Berberian.** Lisboa, 1986.

Dachkevitch Ya. Les Arméniens en Islande (XI siècle) // **Revue des Études Arméniennes. Nouvelle serie.** T. 20. Paris, 1986–1987.

Dachkévytch Yaroslav R., Tryjarski Edward. “La Chronique de Pologne” – un monument arméno-kiptchak de la première moitié du XVI // **Rocznik Orientalistyczny.** T. 42, z. 1. Warszawa, 1982.

Dachkévytch Yaroslav R., Tryjarski Edward. “La Chronique de Venise” // **Rocznik Orientalistyczny.** T. 46, z. 1. Warszawa, 1989.